

винського є перспективним напрямом для вчених-суспільствознавців.

1. Віднянський С.В. Політика чехословацького уряду, щодо української еміграції в міжвоєнний період // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. – К., 1993. – Вип. 3.
2. Віднянський С. Українське питання в поглядах Т.Г. Масарика та політиці першої Чехословацької республіки // *Масариковські читання: І українсько-чеська наук. конф.* – К., 1998.
3. Животко А.П. *Історія української преси*. – К., 1999.
4. Мартинюк М. *Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): Мат. до бібліографії*. – Львів, 1998.
5. Савка М. *Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.): Іст.-бібліопр. досл.* – Львів, 2002.
6. Мукомега О. *Славинський Максим Антонович // Українська журналістика в іменах*. – Вип. 1. – Львів, 1994.
7. *Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.* / Укл. Н. Сидоренко. – К., 2001.
8. Стрілець В.В. *Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ ст. – 1939 р.)*. – К., 2002.
9. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*. – Ф. 3801. – Оп. 1. – Спр. 381.
10. *Галузевий державний Архів Служби Безпеки України (далі – ГДАСБ України)*. – Ф. 6. – Спр. 71178 ФП.
11. Григорій Н. *На політичні теми («Руйніки» й «будівничі»)* // *Нова Україна*. – Прага, 1926. – 17 листоп.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3863. – Оп. 1. – Спр. 10.
13. *Од Закордонного Бюро У.Р.Д. партії // Закордонне Бюро Української Радикально-Демократичної Партії: Бюлетень*. – Б. м., 1932. – Ч. 5.
14. Жуковський А. *Політична і громадська діяльність Олександра Шульгина // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960). Праці історично-філософської секції*. – Париж; Мюнхен, 1969.
15. ЦДАВО України. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 36.
16. Радянн. *Нема про що балакати!* // *Свобода*. – 1924. – 2 мая.
17. *Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України)*. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 289.
18. *Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / Редкол.: І. Курас та ін.* – Т. 5: *Українці за межами УРСР (1918–1940)*. – К., 2002.
19. ЦДАВО України. – Ф. 4376. – Оп. 1. – Спр. 2.
20. *Український Республікансько-демократичний Клуб у Празі // Тризуб*. – 1926. – Ч. 25.
21. Наріжний С. *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939*. – К., 1999.
22. Славинський М.А. *Заховаю в серці України. Поезія, публіцистика, спогади*. – К., 2002.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4376. – Оп. 1. – Спр. 4.
24. *Загальна хроніка // Український тиждень*. – 1934. – Ч. 14.
25. *Загальна хроніка // Український тиждень*. – 1934. – Ч. 45.
26. *Хроніка з життя української еміграції // Тризуб*. – 1935. – № 49.
27. ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 238.
28. Славинський М.А. *Национально-государственная проблема в СССР*. – Париж, 1938.

Ocheretianyi V.V. Maxim Slavinskiy's socio-political, cultural and educational activity in emigration (the 1920–30th). The socio-political work, cultural and educational activity by M. Slavinskiy among the Ukrainian emigration in Cheh-Slovak republik is investigated in the article. He was one of the Ukrainian historian, ethnologist, author, translator, publicist and diplomat. This article is the first attempt of the generalized approach to studying the history of social, political, cultural and educational work of the known Ukrainian public-political figure.

Key words: political emigration, socialists-federalists, Ukrainian radically-democratic party, the exile government.

Б. М. Бездітько

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВІДНОСИНАХ З ЦЕРКВОЮ (1917–1922 рр.)

У статті розглядаються питання формування нормативної бази, що регулювала відокремлення церкви від держави, вилучення церковних цінностей та норм, що були спрямовані на охорону зазначених відносин.

Ключові слова: держава, правова політика, релігія, церква, релігійне товариство.

В кінці 1917 р. до влади на значній території європейської частини колишньої царської Росії прийшли більшовики. Вони нав'язали суспільству свою форму організації державності, ідеологію та розпочали війну з релігією. Релігію, як відзначав В. Ленін, К. Маркс назвав «опіумом народу» [1, 416]. До того часу, тобто до початку ХХ ст., у країнах Західної Європи, під впливом різних явищ сформувалося буржуазне бачення поняття «свободи совісті», яке передбачало такі основні положення: 1) у державі дозволяється віросповідання; 2) відповідно до загальних вимог закону, можуть засновуватися релігійні товариства з правом публічного в них богослужіння; 3) громадяни вправі сповідувати всяку релігію, вступати в релігійні товариства, вільно виходити з них чи переходити в інші; 4) ніхто не може бути присилуваною до участі в релігійних товариствах, акціях, обрядах; 5) громадяни мають право на захист державою їх особи, честі та свободи проти будь-яких посягань з боку релігійних об'єднань; 6) особа користується всіма громадянськими і політичними правами без усіляких обмежень у зв'язку з віросповіданням [2, 7].

Формуючи свою політику щодо релігії і церкви, більшовики розуміли і усвідомлювали їх організуючу роль у суспільному житті і тому у II програмі (1903 р.) поставили за мету досягнення свободи совісті, відокремлення церкви від держави [3, 585]. Ці положення, нібито, відповідали сформульованим буржуазним цінностям у країнах Західної Європи. Більшовики розуміли також те, що відповідну функцію церкви підтримувала своїм законодавством Російська держава. Про це красномовно свідчать Зводи Основних державних законів. Так, у ст. 62 вказувалося на те, що «первинна і панівна роль в Російській імперії належить християнській православній церкві східного сповідання». В «Уложенні про покарання» було визначено, що «винні як у поширенні вже існуючих ересей, що відпали від православної церкви, так і в створенні будь-яких нових сект, що шкодять вірі, піддаються за ці злочини позбавленню всіх громадянських прав і засланню на поселення: з Європейської Росії у Закавказзя» [4, 45]. У ст. 208 зводу законів Російської імперії визначалося, що батьки були зобов'язані виховувати своїх дітей у православної вірі, а у разі невиконання цієї вимоги вони могли бути засуджені до ув'язнення в тюрмі на строк від одного до двох років. Атеїзм же в Російській імперії розглядався як кримінальний злочин.

Православна церква в Росії була також великим власником, утримувала на праві власності як рухоме, так і нерухоме майно і цей чинник більшовиками також був взятий до уваги. Один із більшовицьких лідерів – П. Красіков у 1922 р. зазначав, що необхідні 300–400 млн. золотого фонду для закупування закордонного хліба можна було отримати шляхом експропріації тих цінностей, які у свій час були отримані апаратом церкви від народу під релігійним приводом [5, 11]. Як відзначав М. Голодний, «у 1905 р. церква мала 2,5 млн. дес. землі. В монастирях на кожного ченця припадало по

40 десятин. Щорічний кошторис Найсвятішого Синоду перевищував 100 млн. крб. Річний прибуток київського митрополита становив 84 тис. крб.» [5, 44].

Зрозумілим стає, що такий суб'єкт права власності не міг існувати у створеній більшовиками Радянській державі. З приходом до влади у Петрограді, більшовики вдаються до активного формування антирелігійного законодавства. На положення цього законодавства були зорієнтовані інші радянські республіки й зокрема органи влади Української Народної Республіки. Ця держава була проголошена у Харкові в грудні 1917 р. і потім змінювала свою назву, зважаючи на політичні реалії. 26 жовтня 1917 р. на II Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів було прийнято Декрет про землю. Цей акт проголошував «націоналізацію монастирських та церковних маєтків з живим і мертвим реманентом, садибними будівлями та всіма приналежностями» [4, 50]. Згідно із Декларацією прав народів Росії, яка була прийнята 2 листопада 1917 р., скасовувалися будь-які «національно-релігійні» привілеї та обмеження».

У грудні 1917 р. була видана спеціальна постанова Ради Народних Комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, згідно якої, справу виховання і освіти із духовного відомства було передано у відання Народного комісаріату освіти. Іншими грудневими актами 1917 р. вирішувалися юрисдикційні питання. Так, Декретом від 16 грудня було розмежовано правозастосовну функцію і справи, що перебували на розгляді у духовних консисторіях, синоді та інших релігійних установах і за якими рішення не набрало законної сили, вважалися знищеними, а сторони у відповідних спірних відносинах мали звернутися до суду або ж місцевого органу РАГСу [4, 51]. Декретом про цивільний шлюб, дітей і ведення книг актів громадянського стану від 18 грудня було визначено, що правові наслідки мав лише зареєстрований шлюб. Таким чином, держава витіснила церкву з різних сфер управління, перебирала відповідні функції на себе.

У середині січня 1918 р. було скасовано відомства придворного духовенства та звільнено священиків усіх віросповідань, які перебували на службі у військовому відомстві. Згідно наказу Народного комісара у справах державного піклування від 20 січня 1918 р., було припинено фінансування на утримання культових споруд (храмів, каплиць), а також на утримання священиків і законовчителів і на виконання церковних обрядів [4, 51]. Відомо, що в Україні більшовикам довелося вести тривалий час боротьбу за здобуття і утримання влади у своїх руках і тому дещо пізніше, порівняно з законодавством Радянської Росії, тут сформувалося відповідне законодавство.

22 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України видав Декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Цей декрет діяв до 1927 р. Він мав 15 статей, зміст яких зводився до наступного:

1. Церква відокремлювалася від держави.
2. В межах УСРР заборонялося видавати будь-які місцеві закони або постанови, які б утискували або обмежували свободу совісті, або встановлювали які-небудь привілеї на основі віросповідної приналежності громадян.
3. Кожен громадянин міг сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, скасовувалися обмеження прав, що були пов'язані із сповіданням або не сповіданням тієї чи іншої віри.
4. Дії державних та інших публічно-правових громадських заходів не могли супроводжуватися ніякими релігійними обрядами або церемоніями.

5. Вільне виконання релігійних обрядів забезпечувалося настільки, наскільки воно не порушувало господарського порядку і не супроводжувалося посяганнями на права громадян УСРР. Місцеві органи влади надіялися правом вживати всіх необхідних заходів для забезпечення у таких випадках громадського порядку і безпеки.

6. Релігійні переконання не були підставою для ухилення від виконання визначених громадянських обов'язків. Винятки з цього правила, за умови заміни одного громадянського обов'язку іншими, у кожному випадку допускалися за рішенням суду.

7. Відмінялася релігійна клятва як присяга. У необхідних випадках дозволялася лише урочиста обіцянка.

8. Акти громадянського стану велися виключно цивільною владою – відділами запису шлюбів і народжень.

9. Школа відокремлювалася від церкви.

10. Не допускалося викладання релігійних віровчень у всіх державних, громадських та приватних навчальних закладах, у яких викладалися загальноосвітні предмети. Громадяни могли вивчати релігію у приватному порядку.

11. На всі церковні і релігійні товариства поширювали свою дію загальні положення про приватні товариства і союзи, їм не могли бути надані жодні переваги як державою, так і місцевими органами влади та самоврядними установами, а також не могли бути надані субсидії.

12. Не допускалося примусове стягнення зборів та оподаткування на користь церковних і релігійних товариств, а також застосування заходів примусу і покарань зі сторонами цих товариств над їх членами.

13. Церковні і релігійні товариства не могли бути суб'єктами права власності.

14. Все майно існуючих в УСРР церков і церковних товариств оголошувалося народним надбанням.

15. Будівлі і споруди, призначені виключно для богослужбової мети, передавалися згідно з постановами центральних або місцевих органів державної влади у безоплатне користування відповідних релігійних товариств.

Органами радянської влади в Україні було видано ряд нормативних актів, згідно з якими справа освіти населення переходила до відання держави. В кінці січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України опублікував декрет, згідно з яким, усі навчальні заклади передавалися у відання відомств народної освіти. І майже вслід за цим Декретом Народний комісаріат освіти видав кілька постанов, предметом яких стала заборона виконання релігійних обрядів і «Закону божого» у навчальних закладах, скасування посад законовчителів усіх віросповідань та перетворення навчальних закладів, що перебували раніше у духовному відомстві та перейшли до Наркомату освіти, у загальноосвітні школи [4, 52]. У першій декаді лютого 1919 р. до відома населення були доведені декрети про організацію відділів реєстрації актів громадянського стану (рагсів), про цивільний шлюб, про ведення книг актів громадянського стану, а також про розлучення [4, 55].

Найважливішим нормативним актом, у якому була виражена сутність правової політики держави у відносинах з церквою, стала Конституція УСРР, прийнята в березні 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад. Серед декларованих прав та обов'язків «працюючого і експлуатованого народу України», визначалося право на свободу совісті. Відповідно до ст. 23 цього акту, «з метою припинення можливості використання релігії і церкви в інтересах залишення класового ладу, церква відокремлювалася від держави». За всіма громадянами визнавалося право пропаганди як релігійних, так і

антирелігійних наук. При цьому право пропаганди релігійних наук могло бути реалізоване за тієї умови, що не переслідувалося жодне соціальне і політичне завдання, а право пропаганди антирелігійних наук за умови, що це не суперечило комуністичним поглядам. Таким чином, більшовиками було визнано право на свободу совісті та віросповідання.

Всеукраїнським з'їздом Рад у березні 1919 р. була затверджена Декларація прав трудящого і експлуатованого народу. У ст. 31 цієї Декларації передбачалося надання права притулку всім іноземцям, що переслідувалися за так звані релігійні злочини [4, 53]. В середині 1920 р. уряд Радянської України прийняв постанову «Про погодження законодавчої політики УСРР і РСФРР щодо питання про відокремлення церкви від держави». Вже з назви цього правового акту зрозуміло є несамостійність діяльності правотворчого органу УСРР у формуванні нормативних актів, спрямованих на регулювання відносин з церквою. Відповідно ж до вимог цієї постанови, Народним комісаріатом юстиції УСРР була розроблена детальна інструкція для реалізації положень Декрету з відокремлення церкви від держави і школи від церкви.

Розроблена Народним комісаріатом юстиції УСРР, «Інструкція про застосування законоположень по відокремленню церкви від держави і школи від церкви» була узгоджена з іншими компетентними у цій сфері діяльності державними органами – Народним комісаріатом внутрішніх справ та Народним комісаріатом освіти. У цій інструкції визначався правовий режим майна, що використовувалося для виконання релігійних обрядів, користування таким майном мало здійснюватися за договором. На регулювання майнових відносин були спрямовані норми Цивільного кодексу, прийнятого 1922 р.

У вересні того ж року, згідно з постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, регулювання договірних відносин із суб'єктами культу було передано до компетенції Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. При цьому органі виконавчої влади було створено Центральну міжвідомчу комісію у справах про товариства та союзи. Ця комісія затвердила «Інструкцію про порядок реєстрації релігійних товариств і видачі дозволів на скликання з'їздів релігійних товариств». Основні положення цієї інструкції зводилися до того, що релігійні товариства: не мали прав юридичної особи; не були суб'єктами права власності; мали право укладати угоди приватно-правового характеру з користування культовим майном. Визначення кола ситуацій, за виникнення яких допускалося розірвання укладених договорів користування культовим майном, дозволялося циркулярами Народного комісаріату внутрішніх справ [6, 74].

У 1921–1922 рр., під приводом боротьби з голодом, радянською владою була здійснена акція з вилучення церковних цінностей, яка мала репресивний характер. Основним актом, що регулював проведення цієї акції стала, прийнята 8 березня 1922 р., постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим». До виконання заходів з вилучення церковних цінностей були залучені радянські органи, військові та цивільні органи й організації [7, 394].

У 1922 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УСРР. Його завданням був правовий захист держави трудящих від злочинців. На охорону, встановлених державою, правил з відокремлення церкви від держави були спрямовані норми, закріплені у статтях 119–125-4. До злочинів, об'єктом посягань яких були пра-

вила з відокремлення церкви від держави, законодавець відніс: використання релігійних забобонів мас для повалення робітничо-селянської влади або для збудження опору їй законам і постановам (ст. 119); вчинення обманних дій з метою збудження марновірства в масах населення, а також з метою отримати таким шляхом якої-небудь вигоди (ст. 120); викладання малолітнім і неповнолітнім релігійних вірувань у державних або приватних навчальних закладах і школах (ст. 121); всякий примус при стягненні зборів на користь церковних і релігійних організацій або груп (ст. 122); привласнення собі релігійними або церковними організаціями адміністративних, судових або інших публічно-правових функцій і прав юридичних осіб (ст. 123); вчинення служителями культів усіх сповідань релігійних обрядів (хрещення, обрізання, похорон, вінчання, зняття церковного благословення або інших рівнозначних їм) раніше реєстрації відповідних актів громадського стану (народження, смерті, шлюбу і розлучення) – (ст. 123-1); вчинення у державних установах і підприємствах релігійних обрядів, а рівно розміщення у цих будівлях яких-небудь релігійних зображень (ст. 124); перешкоджання виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганням на права громадян (ст. 125); спонукання до виконання релігійних обрядів або до присутності при вчиненні цих обрядів (кваліфікуючою ознакою цього злочину було вчинення вказаного діяння особою, від якої постраждала особа перебувала в економічній чи іншій залежності) – (ст. 125 -1); перешкоджання похованню в межах кладовища за обрядом громадянських похорон (ст. 125-2); неподання використовуваних відомостей або звітів приватним особам і їх об'єднаннями про наявне у них або про надане їм державною владою майно, призначене для релігійного культу або для релігійних цілей (ст. 125-3); приховування церковного майна, зданого по договору віруючим (ст. 125-4);

У подальшому норми Кримінального кодексу УСРР змінювалися і вже в редакції 1926 р. злочини, спрямовані на порушення прав з відокремлення церкви від держави були визначені статтями 122–127. Кримінальний кодекс УСРР вимагав при визначенні міри покарання враховувати ступінь і характер небезпеки як самого злочинця, так і вчиненого ним злочину (ст. 24), а також визначення форми вини (ст. 25). Аналіз змісту статей 119–125-4 зазначеного кодексу свідчить про те, що вина в даному разі мала форму прямого умислу. Мотиви порушень встановлених правил могли бути різними: неприязнь, ворожість до робітничо-селянської влади (ст. 119); корисливий (ст. 122); неповага до прав і свобод віруючих (ст. 125). Мета вчинення таких злочинів могла бути наближеною, тобто безпосередньою (ст. 125) та перспективною (ст. 122). Зі змісту статті 122 вбачається, що винна особа переслідувала мету отримання матеріальних цінностей на користь церковної, релігійної організації.

Об'єктивна сторона злочинів характеризувалася діями, активною поведінкою особи (осіб), використання фізичних і психологічних засобів, які безпосередньо заподіювали шкоду об'єкту, що був поставлений під охорону нормами кримінального права. У статті 125-1 визначалося, що спонукання до виконання релігійних обрядів або до присутності до вчинення цих обрядів могло проявлятися у використанні фізичних і психологічних засобів. Місцем вчинення злочину, а воно характеризувало об'єктивну сторону злочину, кримінальний закон визначав державні або приватні навчальні заклади і школи (ст. 121); державні устано-

ви і підприємства, а також приміщення у цих будівлях (ст. 124); кладовища (ст. 125-2); громадські місця, культурні споруди (ст. 125). Для встановлення ступеню і характеру небезпеки вчиненого злочину, час і місце порушення основ суспільної безпеки (ст. 124). У статті 125 Кримінального кодексу УСРР визначалася кваліфікуюча ознака вчинення злочину, а саме: вчинення злочину по відношенню до особи, яка перебуває в економічній чи іншій залежності від злочинця.

За порушення правил з відокремлення церкви від держави, санкції вказаних норм Особливої частини Кримінального кодексу УСРР визначали заходи державного примусу – кримінальне покарання. Таким чином, однією з ознак злочину була їх кримінальна караність. Законодавець вдався до різної форми викладу санкцій у статтях III розділу Особливої частини Кримінального кодексу УСРР 1922 р. Так, у статті 119 форма викладу була відсилна, а в інших статтях (120–125-4) прямою. Ряд санкцій був визначений як альтернативні. Так, вчинення служителями культів всіх сповідань релігійних обрядів раніше реєстрації відповідних актів громадянського стану каралася штрафом до 500 крб. золотом або примусовими роботами, або ж позбавленням волі на строк до одного року (ст. 123).

Санкції статей вказаного розділу кодексу визначали такі покарання, як позбавлення волі на строк до одного року, примусові роботи строком від шести місяців до одного року, штраф в сумі від 300 до 500 крб. золотом, позбавлення на строк до двох років права укладати договори з місцевими Радами по використанню богослужбового майна і будівель, а стосовно релігійних або церковних організацій – то їх ліквідацію із конфіскацією належного їм майна. Визначені законом заходи впливу, що застосовувалися до порушників, були досить різноманітними, їх можна поділити на майнові (штраф, конфіскація майна); особистісні (позбавлення волі, примусові роботи); організаційні (позбавлення права протягом певного строку укладати договори по користуванню богослужбовим майном і будівлями, ліквідація релігійної або церковної організації).

Суб'єктами злочину могли бути фізичні особи, як громадяни УСРР, так і іноземці. Ряд норм визначав спеціальний суб'єкт – служителів культу (ст. 123-1). Відповідно до змісту статті другої цього кодексу дія кримінального закону поширювалася на іноземців, за умови, що вони за своїм дипломатичним становищем не користувалися правом екстериторіальності. Обов'язок порушувати кримінальне переслідування перед судовими і слідчими органами за «всяким вчиненням і таким, що підлягали покаранню, злочинам», покладалася на прокуратуру, яка також підтримувала обвинувачення в суді [9].

Політичний курс партії більшовиків щодо релігії було закріплено у програмі партії, яку затвердив VIII з'їзд РКП (б). У резолюції з'їзду, що мала назву «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» були закріплені принципи стосунків Радянської держави і церкви». Після цього з'їзду, була поширена брошура М. Бухаріна та Є. Преображенського, яка мала назву «Абетка комунізму». У вказаній брошурі відзначалося, що релігія і комунізм несумісні ні теоретично, ні практично, оскільки «церква є спілкою, об'єднаних певними джерелами, прибутків, за рахунок віруючих, за рахунок їх невігластва та темноти» [10, 4]. Автори брошури ратували за насильне введення державою трудової повинності для духовенства, перетворення їх у робітників і селян.

Після закінчення громадянської війни 1920 р., партія більшовиків вдалася до виконання одного з го-

ловних завдань держави – виховання нового покоління радянських людей з атеїстичною свідомістю. За твердженням Є. Ярославського, боротьба з релігією велася лише «шляхом переконання і тільки переконання...», не допускаючи ніяких перегинів і образ віруючих, що в більшості є вірними радянській владі людьми» [11, 13]. У кожній темі програми занять в антирелігійному гуртку на селі мала підкреслюватися класова експлуататорська суть усіх релігій і керівник гуртка мав стверджувати цю тезу на конкретному місцевому матеріалі [12, 5]. Держава з допомогою різних засобів та заходів виховувала у громадян почуття законслухняності, вимагала суворого дотримання приписів закону. У листопаді 1922 р., згідно вимоги відділу НКВС, Матвіївська сільська рада мала відібрати у звільненого священика М. Буткевича підписку про те, що він не буде більше правити богослужіння у храмі та не буде вести агітацію проти, призначеного Харківським губернським спеціальним управлінням, нового священика. Крім того, зазначена сільська Рада мала вести спостереження за тим, як звільнений священик буде виконувати свої зобов'язання. У разі порушення цієї особою взятих зобов'язань, належало негайно повідомити про це органи НКВС [13, 20]. Таким чином, на сільську Раду покладалося здійснення превентивних заходів, що мали забезпечити дотримання законності.

В підсумку можемо зазначити, що регулювання відносин з церквою стало важливою сферою правотворчості органів державної влади в Україні. У силу історичних подій, відповідне регулювання відносин в Україні здійснювалося слідом за формуванням нормативної бази Радянської Росії. Всередині 1920 р. було прийнято рішення про узгоджене формування нормативної бази проведення заходів із відокремлення церкви від держави. Принцип такого відокремлення був закріплений на конституційному рівні в березні 1919 р. Зокрема було визначено органи державної влади та їхню компетенцію у зазначеній сфері. Відносини з відокремлення церкви від держави регулювалися широким колом нормативних актів. Передусім, на правову охорону цих відносин були спрямовані норми Кримінального кодексу УСРР 1922 р.

1. Ленин В.И. Об отношении рабочей партии к религии // Полн. собр. соч. – Т. 17.
2. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Ч. 2. – Полтава, 2001.
3. Пащенко В. Греко-католицизм в Україні від 40-х рр. XX ст. до наших днів. – Полтава, 2002.
4. Голодний М. Радянське законодавство про релігійні культури – К., 1974.
5. Красиков П. Кому помагали те, хто противитися обмену церковных ценностей на хлеб для голодающих. – М., 1922.
6. Держархів Чернігівської обл. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 74.
7. Акуленко В.І. Вилучення церковних цінностей // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко та ін. – К., 1998. – Т. 1.
8. Уголовный кодекс УССР. – Х., 1922.
9. Уголовно-процессуальный кодекс УССР // Собрание узаконений УССР. – 1922. – № 41.
10. Пащенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-і рр. XX ст. // Пам'ять століть. – 1993. – № 2.
11. Ярославський Є. Про релігійні переміни і завдання антирелігійної програми і агітації. – К., 1938.
12. Програма занять в антирелігійному гуртку на селі. – Х., 1927.
13. Держархів Харківської обл. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Спр. 1964.

Bezditko V.M. The formation of the the Soviet state legal policy in the relations with the church (the 1917–1922th). In this article

are examined the questions of the normativ base formation, that regulated the separation of church, withdrawal of religions values, and rules that were aimed at protecting those relations.

Key words: state, legal politics, religion, church the religious community.

О. В. Колесник

УЧАСТЬ ПАВЛА ПОГОРІЛКА В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЛЯ

У статті аналізуються відносини радянської влади та православної церкви на Поділлі на початку 1920-х рр. На основі архівних матеріалів, законів тієї епохи та нормативних приписів стосовно релігії та віруючих на Поділлі, досліджується діяльність П. Погорілка. Доводиться цілковите небажання влади співпрацювати з такою впливовою структурою, як БОПУПАЦ, котру всіма методами намагалися зруйнувати.

Ключові слова: П. Погорілко, погорілкивщина, Поділля, БОПУПАЦ, Жива церква.

Останнім часом особливу увагу науковців привертає проблема державно-церковних стосунків, об'єктивне та всебічне висвітлення якої було неможливим в радянський час. Це зрозуміло, адже сучасний стан української церкви багато у чому визначений антирелігійним правлінням держави, основи якої були закладені на початку 1920-х рр. Саме тоді грубе втручання держави у релігійні справи спричинило зміни між конфесіями в УРСР, що були зумовлені, насамперед, появою тут «погорілкивщини». Цей процес відбувався на Поділлі, а питання виникнення, становлення та ролі, яку відіграв цей рух, визначило мету цієї статті.

Перші наукові праці з цієї проблеми з'явилися на зламі існування Радянського Союзу, тому в них ще відчутний подих тієї епохи, що відобразилося й на вивченні питання в працях О. Воронин [1], В. Пашенка [2]. Істотним недоліком їхніх праць є суб'єктивний характер, нестримне прагнення показати провідну роль влади та правильність її політики щодо розколу церкви. З розпадом системи, розпочався новий етап у вивченні як проблем релігії загалом, так і проблеми, що порушена нами. Деякі її аспекти вже відобразили такі фахівці, як Т. Євсєєва [3], О. Галамай [4], П. Слободянюк [5], С. Жилюк [6].

Встановлення радянської влади в Україні, здавалося, сприяло розвитку церков, опозиційно налаштованих до РПЦ. Більше того, згідно з новими законами, віруючі мали право створювати громади без санкції церковної ієрархії, лише зареєструвавши статут в органах місцевої влади. Це було досить зручно для прихильників української автокефалії, які своєї ієрархії не мали, але прагнули отримати їх будь-якими засобами [7, 170]. На Поділлі ця робота пов'язана з діяльністю Братства «Церква Жива» та Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви (БОПУПАЦ). Останнє, за ім'ям його керівника – о. П. Погорілка, отримало ще й назву «погорілкивщина» [8, 291].

П. Погорілко народився 1869 р. у м. Чернівцях. Навчався у Київській та Немирівській гімназіях, Київському університеті на історико-філологічному факультеті, Київській академії та політехнічному інституті. Викладав у різних навчальних закладах Поділля та Києва. На 1 січня 1918 р. був директором гімназії у с. Жолоби Ямпільського повіту, Подільської губ. У час національного піднесення подільського духовництва пристав до автокефального руху, за що з листопада 1919 р. – до серпня 1922 р. був «караний у духовному порядку» архієпископом Подільським Пименом «за те, що служив на слов'янській мові з українською вимовою» [9, 5]. Після повідомлення, що єпископ Парфеній бере українські парафії під свою опіку, почав

здійснювати власні українські відправи, які приваблювали у с. Жолоби багато селян із навколишніх сіл [4, 128]. Сучасники характеризували його як священика із глибоким національним самоусвідомленням, людину «високоідейну» і «щирого українця», який залишив про себе гарні спомини. Чого тільки варті яскраві свідчення Георгія Густавовича Брилінга – сина колишнього директора Вінницького краєзнавчого музею Густава Вольдемаровича Брилінга, який був його однокласником за Немирівською гімназією і Київським університетом: «Уважний спостерігач і непоганий оповідач». Також Г. Брилінг відзначав глибоке національне самоусвідомлення священика: «В те далеке годы из него упорно пытались сделать Погорелка, но он не менее упорно отбивался и остался Погорилком» [10, 166]. Не менш теплі спогади про нього можна знайти у листі митрополита В. Липківського до о. М. Борецького: «Ця людина для мене була дуже дорога, ми з ним ще з академічної лави були однодумцями, хоч він скінчив академію далеко пізніше, ніж я» [11, 316].

Тим часом, у церкві розпочався реформаційний рух, одна з течій якого була спрямована на створення української національної церкви. На П. Погорілка робили ставку як на можливого кандидата в єпископи УАПЦ. Влітку 1921 р. його послали на висвяту до грузинських ієрархів, але складні обставини перешкодили йому доїхати до Грузії [10, 167]. Підтримуючи українізацію церкви, він дотримувався старих традиційних засад висвячення єпископів, тому голосував проти всесоборної висвяти єпископів на Соборі у жовтні 1921 р., назвавши цю подію «неканонічним актом самохіротонії» [12, 161], адже «самосвятне начало не є начало православної церкви, а тому ті, хто свідомо приймають його, не можуть вважатися православними в розумінні вселенської єдності» [13, 89]. Втім, бажання стати єпископом у нього не зникло і він пішов на згоду із архієпископом Подільським Пименом (Пеговим), який рекомендував його митрополиту Михайлу (Єрмакову) для висвячення на Соборі Єпископів України у вересні 1922 р. на єпископа Кам'янецького (на місце Адріана (Анцино-Чекунського), який через похилий вік уже просився на покій). Однак хіротонія не була здійснена, бо, як стверджував пізніше Патріарший Місцеблюститель, митрополит Крутицький Петро (Полянський), проти цього виступило духовенство та миряни Подільської єпархії [14, 5].

Про цей випадок і подальше життя П. Погорілка яскраво говорять спогади В. Липківського: «Бувши у Вінниці в грудні, я довідався, що він перебуває в свящ. на П'ятничанах, пішов до нього. Він був слабкий, безпомічний, жив на хлібах. Був мені дуже радий, жалівся на Пимена і Амвросія, що його одурили, на мою пропозицію покинути хитання і приєднатись до нас, він сказав, що якби це було з початку, а тепер якось неловко, я повинен був першим піти з Вами, а тепер коли багато молодих пішло, мені тягнути в хвості якось неловко... Коли розговорились далі, я висловився як він – людина революційна – зачепився за якийсь цвях і повис у повітрі, відстав від нас. На що він сказав, що навпаки, він далеко пішов вперед від нас, за ці часи багато читав світської літератури і тепер замислюється, чий був Христос, чи потрібна віра і т. ін. На мене він зробив враження дійсно людини, що зірвалась із ґрунту і сама не знає куди її хвиля несе. Звичайно, людина, що кілька місяців нічого не робить і тільки мушляє, до чого вона може думатись... Я все таки думаю, що він до нас пристане. Але в лютому (мене не було тоді в Києві) архієп. Іван Федорович доповів, що Погорілко знюхався з Вінницьким ДПУ і колишньою